

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТИНИ У ПАРЕМІЯХ СРСР

Аліса Данилевич

ETHNOCULTURAL FEATURES OF THE UKRAINIAN CHILD IN THE PAREMIES OF THE USSR

Alisa Danylevych

The paper examines the ethno-cultural features of the upbringing of a Ukrainian child in the context of the paremias of the Soviet period. The analysis of folk wisdom, which is expressed through proverbs and sayings and reflects traditional values, norms of behavior and moral guidelines, which were passed down from generation to generation, was carried out. It has been established that the Ukrainian people have always been distinguished by a deep awareness of the importance of collective forms of social activity organization and their educational potential in the formation of the younger generation. It was determined that the fundamental principle of the upbringing of humanity in the Ukrainian family is the spirit of respect and care for the representatives of the older generation, which contributes to the strengthening of family ties and the transfer of important life values to the younger generations. It was found that the word is an important tool that reflects the national psychology, mentality and worldview of the individual, therefore, in Ukrainian culture, the word is valued on a par with bread, as evidenced by folk wisdom. It was established that in the Ukrainian family they always emphasized the importance of high language culture, logical thinking, correctness of statements and clarity of what was said. It was determined that during the Soviet era, a significant transformation of these educational guidelines took place, since the ideology of the Soviet government actively influenced all spheres of life, including the education of children, where paremias, which previously reflected the norms of family and social life, were transformed into tools of political propaganda for the education of socialist consciousness. It has been found that the specific tasks that were set before Ukrainian educational institutions for preschool children in order to fully implement the «school trip» include: formation of the foundations of the Marxist-Leninist worldview in preschool children; development of their basic polytechnic labor skills; education of internationalist fighters, ready to participate in the world revolution; instilling a socialist attitude to work and skills of collective activity, which was aimed at training personnel for socialist construction; the formation of Bolshevik intransigence in the class struggle; as well as fostering the ability to actively fight for the establishment of a communist society.

Keywords: ethno-cultural features, Ukrainian child, paremia, USSR.

Виховання дітей, як одна з ключових складових культурної ідентичності нації, постає в контексті багатогранних впливів традицій, звичаїв і соціально-економічних умов, які характеризують певну етнокультурну спільноту. Етнокультурні особливості виховання українських дітей, що віддзеркалюються у пареміях, не лише репрезентує повсякденний досвід, але й формує світогляд, ставлення до праці, родини та громади. У період радянської влади система виховання дітей зазнала суттєвих трансформацій під впливом ідеологічних чинників, що призвело до зміщення акцентів із традиційних родинних цінностей на колективістські принципи, що, у свою чергу, істотно вплинуло на формування нових норм поведінки у молодого покоління.

Незважаючи на значну увагу, що приділяється темі виховання дітей у наукових дослідженнях, встановлено, що існує прогалина у вивченні специфіки етнокультурних особливостей української дитини, які виражаються у пареміях, особливо в контексті радянського періоду. Найвні дослідження переважно зосереджені на загальних принципах виховання, не враховуючи при цьому ідеологічні та соціальні зміни, які істотно вплинули на формування традиційних

цінностей. У зв'язку з цим, постає необхідність у комплексному дослідженні етнокультурних особливостей української дитини в умовах СРСР, що дозволить проаналізувати трансформації в процесі виховання та виявити вплив народної мудрості на формування особистісних рис. Тому варто відзначити, що дослідження етнокультурних особливостей української дитини у контексті паремій є необхідним кроком для поглиблення знань про роль народної мудрості у формуванні особистісних характеристик.

Тематику методичних етнокультурних особливостей виховання української дитини, відображених у пареміях періоду СРСР досліджує незначна кількість науковців. Зокрема, Заглада Н. детально розглядає повсякденне життя селянських дітей, що дозволяє глибше зрозуміти соціально-економічні умови виховання та вивчити вплив традиційних цінностей на формування особистості. Йовенко Л. І., Терешко І. Г. систематизують традиційні методи виховання, підкреслюючи їхню роль у формуванні культурної ідентичності. Номис М. демонструє, як фольклорні елементи формують моральні основи виховання, що залишаються актуальними до сьогодні. Нані Г. аналізує механізми пропаганди та їхній вплив на виховання дітей в умовах тоталітарного режиму. Невінчана І. підкреслює важливість української мови та культури у виховному процесі, що є критично важливим для розуміння націєтворення. Чмелик Р. П. досліджує структуру селянської сім'ї та її функції для розуміння традиційних цінностей у вихованні, що збереглися в селянських родинах. Мусієнко В. С. розглядає методи виховання патріотизму, аналізуючи їхню ефективність у контексті національної ідентичності.

Проведений аналіз наукової літератури вказує на глибокий інтерес до дослідження етнокультурних аспектів виховання українських дітей, де даний аналіз дозволяє зрозуміти, як історичні, соціальні та політичні фактори вплинули на формування традиційних цінностей у вихованні, що залишаються актуальними в сучасному контексті.

Метою статті є проведення науково-практичного дослідження етнокультурних особливостей виховання української дитини, відображених у пареміях періоду СРСР, а також проаналізувати основні моральні та соціальні цінності, закладені в народних прислів'ях та приказках, що формували уявлення про виховання дітей в українському суспільстві. Для досягнення мети визначено наступні завдання:

- 1) провести огляд наукової літератури щодо етнокультурних традицій виховання дітей;
- 2) проаналізувати українські прислів'я та приказки, що стосуються виховання української дитини у період СРСР;
- 3) дослідити, як ідеологія радянського періоду змінила або адаптувала традиційні підходи до виховання української дитини.

При проведенні дослідження були використані загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, системно-структурний аналіз.

У сучасному суспільстві авторитет батьків є одним із ключових факторів у процесі виховання. Основними умовами для формування такого авторитету є взаємна повага між батьками, їхня гідна поведінка, працьовитість, узгодженість вимог до дітей, а також чуйне ставлення до їхніх потреб. Важливу роль відіграє підтримка дітей під час навчання та врахування їхніх вікових і індивідуальних особливостей. Дідусі та бабусі, як носії традиційних знань, вірувань та досвіду, виступають важливими фігурами у формуванні моральних і культурних цінностей молодого покоління. Їхній вплив сприяє розвитку у дітей шанобливого ставлення до сімейної спадщини та честі роду. Спілкування з представниками старшого покоління гармонізує стосунки в родині та відіграє значну роль у процесі сімейного виховання, забезпечуючи передачу життєвих знань і моральних настанов.

Українські родинні традиції підтверджують шанобливе ставлення до дідусів і бабусь, що проявляється, наприклад, у відведенні їм почесного місця за святковим столом, або наданні першої скибки хліба. Основоположним принципом виховання людяності в українській сім'ї є дух поваги та турботи про представників старшого покоління, що сприяє зміцненню сімейних зв'язків і передаванню важливих життєвих цінностей молодшим поколінням (Сявавко 1974; Кузь, Руденко, Сергійчук 1993).

У багатодітних родинах найяскравіше проявляються турбота про збереження роду, почуття захищеності та емоційного комфорту. Народні паремії підкреслюють важливість великої родини, наприклад: «Один син – не син, два сини – півсина, три сини – то тільки син», «Де діток сім, там щастя всім», «Де доньок сім, там долей сім, а де одна, там її нема». Взаємини між братами і сестрами відображають високу культуру людської взаємодії, що підтверджується народним переконанням: «Діти дітей виховують». Явище виховного взаємовпливу між братами та сестрами є унікальним, але часто залишається недостатньо висвітленим у педагогічній літературі. Проте

українська народна родинна педагогіка зберегла гармонійні стосунки між дітьми, виховуючи їх через засоби усної народної творчості, зокрема казки, балади, пісні та легенди, які засуджують конфлікти між рідними та звеличують братерську єдність (Стельмахович 1996; Артемова 2006).

Родинна обрядовість також значною мірою визначає поведінкові норми у повсякденному житті. До таких обрядів належать традиції, пов'язані з народженням, весіллям та похованням, які репрезентують акт прийняття новонародженого до родини і громади. Ці обряди регламентують поведінку породіллі та закладають фундамент моральних цінностей, таких як повага до родини, шанобливе ставлення до батьків, людяність і доброта. Вони також привчають до відповідального ставлення та догляду за дитиною, закладаючи основи виховання через родинні традиції (Болтарович 1993).

Весільні звичаї та обряди в українській культурі відігравали важливу роль у формуванні лицарських якостей у підростаючого покоління, оскільки вони сприяли вихованню відповідальності, справедливості, вірності, почуття обов'язку перед родом, а також благородства і гордості, заснованих на християнських засадах чистоти стосунків між чоловіком і жінкою. Поховальна обрядовість, своєю чергою, мала важливий виховний аспект, спрямований на підтримку культу предків, збереження пам'яті про померлих та пошану до пращурів, їхніх заповітів і способу життя. Такі обряди формували почуття співчуття, відданості рідній землі та усвідомлення неперервності роду.

Варто відзначити, що гостинність була однією з провідних цінностей української родини. Прислів'я «Гість у хату – Бог у хату» та «Скривдити гостя – скривдити Бога» підкреслюють високий рівень поваги до гостей. Звичаї вимагали, щоб кожен, хто приходив під час прийому їжі, був запрошений до столу. Гостинність виховувала повагу, доброзичливість, ввічливість і чемність, що було важливим елементом родинної культури.

Аналіз міжпоколінних стосунків у сім'ї та громаді слід здійснювати в рамках вивчення української літератури, історії та спеціальних курсів, таких як «Українське родинознавство». З моменту народження дитина формально належить не лише до родини, а й до громади, де це підкреслювали численні звичаї. Як зазначає Н. Заглада у своїх дослідженнях, діти вважалися частиною громади, а ставлення до них було шанобливим. Діти, зустрічаючи старших, завжди повинні були першими привітатися, а у випадку візиту до чужої оселі – завжди дотримуватися правил ввічливості (Заглада 1929, с. 74).

Діти з раннього віку брали участь у громадському житті, спочатку через ігри, а пізніше – через спільне випасання худоби та організовану діяльність у рамках молодіжних громад. Українське село поділяло громаду на вікові групи: діти, підлітки, молодь, дорослі та старі люди. Усі ці групи були частиною єдиного соціального організму, що базувався на звичаєвому праві та традиціях, які керували поведінкою кожної людини.

Одним із найбільш ефективних засобів впливу на особистість була боязнь осуду з боку громади. Люди, особливо молодь, остерігалися того, що їхні негативні вчинки стануть відомими всім. У такому середовищі виховання здійснювалося через настанови, заохочення, осуд та паремії (наприклад, «Роби так, щоб батьку-матері не було соромно від людей», «Де робить гурточок, там повен куточок», «У товаристві лад – усяк тому рад»), що передавали досвід, знання, цінності й етичні норми етносу.

Український народ завжди вирізнявся глибоким усвідомленням важливості колективних форм організації суспільної діяльності та їх виховного потенціалу у формуванні підростаючого покоління. Колективні практики забезпечували ефективність впливу на дітей та молодь, сприяючи їхньому моральному й етичному вихованню. Одним із важливих елементів суспільного життя була система громадського самоврядування, що включала такі інститути, як добросусідство, побратимство (посестринство), опікунство, молодіжні об'єднання та взаємодопомога. Інститут добросусідства, зокрема, сприяв формуванню у дітей людяності, доброти, співчуття, поваги до односельців та культури взаємодопомоги. Народна мудрість передавалася через прислів'я: «Близький сусід кращий від далекого брата», «Добрий сусід – найближча родина», що акцентували на важливості підтримки та солідарності у громаді.

Інститут побратимства відігравав важливу роль у вихованні дружби, відданості обов'язку перед друзями та вірності рідній землі. Козаки, як носії ідеалів побратимства, вважалися прикладом чесності та моральної стійкості, що ставало взірцем для нащадків. Взаємна підтримка, довіра, відданість і спільність інтересів, що формувалися в рамках цих інститутів, були основою товариської солідарності та духовної близькості.

Окремою категорією, яка викликала глибоке співчуття в суспільстві, були сироти. Ставлення до них відображалось в народних прислів'ях: «Сироті без роду – хоч з моста в воду», «Сироті

сонце світить, та не гріє». Роль наставників та вихователів сиріт виконували люди з високими моральними якостями та педагогічними здібностями, такими як баба-повитуха, хрещені батьки, названі батьки. Вони брали на себе відповідальність за виховання дітей, позбавлених батьківської опіки, передаючи їм не лише життєві навички, а й духовні цінності (Грицак 1995).

Релігія відіграла ключову роль у народному вихованні, адже вона спиралася на багатовіковий досвід і чітко сформульовані моральні принципи, зокрема через Десять Божих заповідей. Протягом тисячоліть український народ, починаючи з епохи аріїв і Трипільської культури, через епоху скіфів, до часів Володимира Мономаха, Запорозької Січі та таких духовних постатей, як Григорій Сковорода і Костянтин Ушинський, сповідував найгуманніший закон – Закон Любові. Це була любов до Творця, до ближнього, що залишалося основою народної моралі та передавалося з покоління в покоління як найвища цінність (Йовенко, Терешко 2010).

Одним із перших вихователів дитини, поряд із батьком та матір'ю, виступає рідне слово. Слово є важливим інструментом, що відображає національну психологію, ментальність та світогляд особистості. В українській культурі слово цінується нарівні з хлібом, про що свідчить народна мудрість. Відображення цієї пошани до слова можна знайти в численних прислів'ях: «Нащо та шаноба, як добреє слово», «Слово чемне кожному приємне», «Прислухайся до корисних слів, навіть якщо це дитяче лепетання», «Мудре слово в громаді вагоме», «Слово святе», «Краснеє слово – золотий ключ».

В родині завжди наголошували на важливості високої культури мови, логічного мислення, коректності у висловлюваннях та ясності сказаного. Відповідно до народної мудрості, той, хто говорить, має володіти виразним і добрим словом: «Говорить, мов по зорях читає», «Який розум, така й бесіда», «Мудра голова не дбає лихі слова», «З доброї губи добре і слово». Рациональне використання слова виховує повагу до думок інших, сприяє правильності, ясності, точності та виразності мовлення, функціонує як риторичний засіб виховання. Під негативним впливом опиняються ті, хто не вміє вести бесіду або вислухати інших, що відображається в народних висловлюваннях: «Де багато слів, там мало мудрості», «Хто не вміє робити, вміє говорити», «Мовчання – це велике вміння вести бесіду». Згідно з родинним етикетом, заборонялося ображати співрозмовника та вживати грубі слова. У цьому контексті актуальними є прислів'я: «Рана загоїться, але зле слово ніколи», «Злі слова гірші побоїв», «Не заживе рана від лихого слова», «Слини не підіймеш, а слово назад не вернеш». Це підтверджує важливість дотримання етикету під час спілкування, оскільки слово має велику силу, і його наслідки можуть бути непоправними (Номис 1993).

Таке ставлення до слова стало основою моральних цінностей, які формувалися в суспільстві та передавалися з покоління в покоління. В контексті радянського виховання, слова і їх використання набували особливого значення, адже вони слугували не лише засобом спілкування, але й важливим інструментом формування свідомості дітей. В рамках комуністичного виховання дитина розглядалася як об'єкт впливу, і держава прагнула закріпити в ній ті якості, що відповідали офіційній ідеології. Створений для цього образ «вірного лєнінця» визначав обов'язкові сценарії поведінки в різних ситуаціях. Формування образу радянської дитини займало значне місце в суспільно-політичній комунікації СРСР в період 1929–1939-х років і мало вагомий вплив на ставлення до дитини, розуміння її місця в суспільстві, а також уявлення про доступні їй види діяльності (Нані 2015; Кравченко 1997; Народна освіта 1967).

У період радянської влади в Україні однією з характерних рис реформи шкільної освіти, яка стала невід'ємною частиною шкільного життя, було запровадження свят, що виконували функцію громадського впливу. Згідно з положеннями програми «Порадника по соціальному вихованню», освітній процес передбачав проведення низки свят, які відображали нові більшовицькі традиції. До таких свят належали: Жовтнева революція як свято робітничого класу; нова інтерпретація Шевченківського свята у контексті Лютневої революції, де Шевченка зображували як борця проти царського режиму і поміщиків, а Лютневу революцію – як початок реалізації його ідей; Перше травня, що супроводжувалося участю у громадських маніфестаціях, виконанням Інтернаціоналу і роз'ясненням гасла «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»; Жіночий день, на який планувалися шкільні збори, а темою для дискусій була важка праця матерів; загальношкільне святкування Дня Паризької комуни як попередниці Жовтневої революції; свято весни та День Ілліча (22 квітня), що поєднували з висадкою дерев у рамках шкільних заходів (Порадник 1925, с. 135–139).

Ця тематика поступово стала обов'язковим елементом шкільної програми протягом 1920–1930-х років. Систематичне проведення ідеологічно обґрунтованих свят згідно з шкільними програмами стало звичною практикою у навчальних закладах. Основною метою цих заходів

була пропаганда ідей комунізму через практичні приклади (Журавель 1928, с. 421), а також виховання молодого покоління в дусі пролетарської, комуністичної ідеології. Підготовка до свят включала заздалегідь організовані завдання для дітей, такі як створення тематичних малюнків, діаграм, гасел, вивчення віршів та пісень. Обов'язковою умовою для всіх учнів була участь у масових демонстраціях та мітингах. Однак, для багатьох дітей ці заходи не були привабливими, тому вони намагалися уникати участі в них. Лише демонстрації з музичними супроводами могли викликати певний інтерес, хоча, згідно з відгуками, навіть вони не надто захоплювали учнів (Журавель 1928, с. 43; Невінчана 2006).

Внаслідок аналізу архівних джерел було встановлено конкретні завдання, які ставилися перед українськими навчальними закладами для дітей дошкільного віку з метою повноцінної імплементації «шкільного походу». Зокрема, серед основних завдань зазначалося: формування у дітей дошкільного віку основ марксистсько-ленінського світогляду; розвиток у них базових політехнічних трудових навичок; виховання інтернаціоналістів-бійців, готових до участі у всесвітній революції; прищеплення соціалістичного ставлення до праці та навичок колективної діяльності, що мало на меті підготовку кадрів для соціалістичного будівництва; формування більшовицької непримиренності в класовій боротьбі; а також виховання вміння активно боротися за встановлення комуністичного суспільства (Спр. 54 1945, с. 69–70).

У радянському суспільстві діти умовно класифікувалися за віком, що впливало на їхнє сприйняття. Діти дошкільного та молодшого шкільного віку (до 9 років) вважалися носіями уявлення про «дитячість», що відображалось в візуальній культурі через зображення ігор, розваг та відпочинку, а також у цей період існували традиційні розуміння основних видів дитячої діяльності (Нані 2015).

Виховання дитини через працю стало основою родинної педагогіки українців. Соціальні сходинки, на які піднімалася дитина в родині, були тісно пов'язані з виконанням усе складніших трудових завдань. Підготовка до самостійного трудового життя формувала усі інші аспекти особистості, зокрема моральний, фізичний, естетичний і інтелектуальний розвиток. У селянських родинях праця і побут були настільки взаємопов'язані, що їх важко було розмежувати. Саме тому народження дитини сприймалося як поява ще одного робітника (Кучерук 1993).

З народження дитини спостерігається орієнтація хлопчиків і дівчат на різні види робіт, однак до певного віку діти були під опікою матері. Як свідчить література, до семи років діти залишалися з матір'ю, а батько починав цікавитися ними лише коли вони досягали певного рівня розуміння. Після цього син переходив під опіку батька, який готував його до ролі годувальника, тоді як дочки залучалися до жіночих справ. Завдання виховання полягало в формуванні свідомого трудівника, для якого праця приносила задоволення.

Родинне трудове виховання охоплювало морально-трудова досвід, засоби підготовки дитини до самостійного життя, які історично склалися та передавалися з покоління в покоління. Основу такого виховання становила усвідомлена потреба діяльності. Для української родини характерним є принцип розподілу праці, відповідно до якого кожен член сім'ї виконує свої обов'язки та несе відповідальність за результати своєї роботи перед родичами й громадою. Спільна праця здійснюється через навчання, повчання та формування відповідального ставлення до роботи. Один з найперших обов'язків дітей віком 5–7 років – пастушіння. Наймолодші пасли гусей, свиней та телят, старші доглядали корів, тоді як підлітки брали на себе відповідальність за коней і волів. З семирічного віку виховання хлопців переважно лягало на плечі батька, а дівчат - на матір.

Хлопці у віці 12 років вже працювали нарівні з дорослими, виконуючи спрощені завдання, тоді як дівчата займалися жіночими роботами, такими як прядіння, ткацтво, білування полотна та допомога у польових роботах. Діти також вчилися ремеслам, якщо в сім'ї хтось практикував певний промисел, наприклад, гончарство чи лозоплетіння. Варто відзначити, що такі навички передавалися з покоління в покоління (Загада 1929, с. 74; Чмелик 1999).

У зв'язку з цим, радянська пропаганда акцентувала свою увагу на дітях середнього та старшого шкільного віку, які виступали основними героями більшості медіа-сюжетів, формуючи стереотип радянської дитини. Діти віком від 10 до 16 років активно залучалися до всіх аспектів більшовицької політики соціалістичних перетворень, що символізувало завершення безтурботного дитинства. Вікова група дітей старше 15 років часто виключалася з обговорень про дитинство і розглядалася нарівні з комсомольцями як «молодь».

В офіційних виступах лідерів республіки та медійних текстах епохи модернізації активно використовувався образ «дитини-дорослого». Цей образ передбачав, що дитина повинна бути ознайомлена з політикою та ідеологією, усвідомлювати перспективи розвитку радянської еко-

номіки і розуміти, хто є ворогами влади, а, отже, й її особистими супротивниками. Дитина повинна була спільно з батьками долучатися до будівництва соціалізму. Повсякденна діяльність дітей розглядалася як повна інтеграція в процес соціалістичного будівництва, що охоплювало політичні, виробничі, освітні, мілітарні та дозвільні аспекти. Ці елементи мали суттєвий вплив на формування образу дитини в суспільній свідомості, а також на уявлення про «корисну» активність молоді, де політичний аспект залишався домінуючим (Нані 2015).

У період правління комуністичної партії дитинство перебувало під пильною увагою з боку всіх урядових структур, які вважали, що в дитині можливо виховати якості, необхідні для будівництва комунізму. Радянська влада покладала відповідальність за комуністичне виховання на освітні заклади, які мали виконувати одне з основних завдань партії. Механізм виховання радянських громадян був ретельно розроблений, у якому сім'я, як первинна одиниця суспільства, займала значне, проте підпорядковане місце. Протягом десятиліть батькам нав'язувалося переконання, що виховання дітей є виключно обов'язком держави. Ця концепція продовжує існувати у свідомості багатьох сучасних батьків, які виросли в радянську епоху. Радянська влада забезпечувала різноманітну соціальну підтримку в процесі виховання та навчання дітей. Це підтверджується наявністю розгалуженої інституційної системи, що займалася вихованням маленьких українців. Головним інститутом соціалізації вважалася школа, а ключовими агентами впливу були піонерські та комсомольські організації (Богатирчук 2017).

Отже, образ «дитина і політичний лідер» мав на меті формування позитивного іміджу влади, на яку повинно було орієнтуватися зростаюче покоління. Він викликав такі емоційні стани, як глибока вдячність, бажання бути гідним, виправдати довіру старших і прийти на допомогу. У цьому контексті важливо зазначити, що система виховання, орієнтована на формування таких емоцій, була невід'ємною частиною радянської ідеології. Політична активність молоді, зокрема через піонерські та комсомольські організації, слугувала інструментом для залучення дітей до соціалістичного будівництва та виховання в них почуття відповідальності за долю країни. У результаті, державна пропаганда активно формувала образ дитини, яка не лише усвідомлює свою роль у суспільстві, а й прагне бути частиною великої соціалістичної мети, що, в свою чергу, сприяло формуванню позитивного іміджу влади серед молодого покоління (Нані 2015).

Таким чином, можемо констатувати той факт, що з 1930 р. на підставі застосування методів тоталітарно-репресивного характеру партійними керівниками на території країни була побудована модель процесу виховання почуття патріотизму у дітей, в яких була повністю ігнорована потреба культивування почуття любові до сім'ї, рідних, рідного міста чи села, культури українського народу, його традицій, побуту тощо (Мусієнко 2018). Можемо стверджувати, що в 1930–1941 рр. встановлювалася загальна мегатотальна підготовка майбутніх інтернаціоналістів-бійців за всесвітню революцію, які зможуть асекурувати побудову комуністичного суспільства завдяки більшовицькій непримиренності у класовій боротьбі, через прищеплення дітям основ марксистсько-ленінського світосприйняття.

Етнокультурні особливості виховання дітей є ключовим елементом у формуванні національної ідентичності та соціальної поведінки. В українській традиції, зокрема в пареміях, відображаються як історично усталені норми, так і цінності, що передавалися з покоління в покоління. Протягом радянської епохи відбулася суттєва трансформація цих виховних настанов, оскільки ідеологія радянської влади активно впливала на всі сфери життя, включаючи виховання дітей. Радянська система використовувала паремії як інструмент для консолідації соціалістичних ідей та формування «нового радянського громадянина». Дитинство ставало етапом ранньої соціалізації в соціалістичному суспільстві, де праця, колективізм і відданість ідеалам партії відігравали ключову роль (див. табл. 1).

Етнокультурні особливості української дитини, відображені в пареміях радянської епохи, демонструють складний процес взаємодії між традиційними цінностями українського народу та радянськими ідеологічними установками. Паремії, що раніше відображали норми родинного та соціального життя, були перетворені на інструменти політичної пропаганди, спрямованої на виховання соціалістичної свідомості. Виховання дитини, орієнтоване на працю, колективізм і лояльність до держави, стало центральним елементом у формуванні радянської ідентичності. Водночас, ці трансформації не знищили традиційної культури, а лише адаптували її до нових політичних реалій.

Щодо результатів проведеного дослідження, то етнокультурні особливості виховання української дитини, відображені в пареміях, підкреслюють глибоку традиційну основу формування особистості через працю, моральність та відповідальність перед родиною і громадою за часів СРСР. Варто відзначити, що народні прислів'я та приказки, що

Етнокультурні аспекти виховання дітей в українських пареміях

Категорія	Науковий зміст	Приклади паремій
Паремії як інструмент соціалізації та виховання.	Паремії, як важливий компонент фольклорної традиції, відігравали суттєву роль у формуванні світоглядних орієнтирів, моральних цінностей та соціальних норм українського суспільства. Радянська влада адаптувала зміст паремій до своїх ідеологічних завдань, проте їх функція у вихованні залишилася незмінною.	«Хто рано встає, тому Бог дає» – заклик до працьовитості та старанності; «Добре ім'я краще за багатство» – виховання моральних стандартів та відповідальності.
Трансформація образу дитинства в радянській системі.	Дитинство у радянський період перетворювалося на важливу стадію підготовки до участі у побудові соціалістичного суспільства. Ідеї колективізму, дисципліни та праці на благо держави інтегрувалися в традиційні виховні моделі.	«Молоде – зелене» – заклик до навчання і розвитку; «Малі діти не дають спати, а великі – дихати» – підготовка до відповідальної дорослості.
Гендерна диференціація у вихованні.	Історично склалася чітка диференціація ролей хлопчиків та дівчат у процесі виховання, що відображалось в пареміях. Радянська епоха частково змінила ці уявлення, однак гендерна спеціалізація залишалася фундаментом побутового виховання.	«Виховуємо хлопчика – формуємо людину, виховуємо дівчинку – створюємо всесвіт» – традиційний погляд на статеві ролі; «Раз дівчина! І до плуга, і до рала, і до танцю гоца дра-ла» – заклик до працьовитості дівчат у традиційних ролях.
Символічне значення праці у вихованні.	Трудова діяльність в українській традиції мала сакральне значення та розглядалася як моральний обов'язок. Паремії підкреслювали важливість праці як основи соціальної інтеграції та формування етичних стандартів. У радянський період ці аспекти посилювалися завдяки ідеологічному впливу.	«Хто працює, той і урожай збирає», «Без труда не виймеш і рибку з ставка» – підкреслення важливості праці для добробуту; «Добре роби, добре й буде» – визнання майстерності через працю.
Інституціоналізація колективізму та інтернаціоналізму.	Паремії радянського періоду пропагували ідеї колективної відповідальності, взаємодопомоги та інтернаціоналізму, що відповідало завданням формування соціалістичної ідентичності. Ці настанови закріплювалися через освітні та позашкільні практики.	«Гуртом і батька легше бити» – символ колективної співпраці; «Один у полі не воїн» – підкреслює важливість колективної праці та взаємодопомоги.
Ідеологічний вплив на зміст паремій.	Паремії зазнали значної ідеологічної трансформації в умовах радянської влади. Вони були адаптовані для зміцнення таких концептів, як відданість партії, патріотизм, класова боротьба та готовність до виконання соціально важливих завдань.	«Радянська влада — наша мати» – пропаганда відданості державі; «Будуємо соціалізм гуртом» – ідея колективної участі у соціалістичному будівництві.

Складена автором на основі праці Йовенко, Л. І., Терешко, І. Г., 2010, *Традиційне родинне виховання українців: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*. Умань: РВЦ «Софія».

передавалися з покоління в покоління, слугували засобом соціалізації дітей, закріплюючи важливі цінності та норми поведінки, зокрема розподіл обов'язків за статтю, повагу до праці та спільної діяльності. Встановлено, що у радянську епоху усталені норми стосовно виховання дітей зазнали ідеологічних трансформацій, що виявилось в зміщенні акцентів на політичне виховання та колективістські принципи, де радянська пропаганда використовувала дитячі образи для формування відданості державі та впровадження нових суспільних ідеалів.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що висновки та рекомендації, сформульовані автором в статті, можуть бути використані для подальших досліджень у галузі етнокультурних традицій виховання дітей, зокрема для аналізу змін у підходах до дитячого виховання в різні історичні епохи. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення впливу сучасних глобалізаційних процесів та війни в країні на етнокультурні традиції виховання, а також на дослідження ролі нових медіа та інформаційних технологій у формуванні ціннісних орієнтирів дітей. Особливо актуальним є вивчення змін у сприйнятті моральних норм та соціальних обов'язків у контексті сучасних викликів, таких як швидка урбанізація, війна, зростаюча мобільність населення та зміни у сімейній структурі.

Список джерел та літератури

- АРТЕМОВА, Л. В., 2006, Історія педагогіки України. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Либідь.
- БОГАТИРЧУК, К. О., 2017, Державна політика щодо дітей і підлітків Української РСР 1960–1980-ті рр. Гілея: науковий вісник. Зб. наукових праць. К. Вип. 122 (№ 7). С. 78–81.
- БОЛТАРОВИЧ, З., 1993, Традиції сімейного виховання. НТЕ. № 2. С. 16–24.
- ГРИЦАК, Є., 1995, Дитина в українських народних повір'ях і в народному лічництві. Неопалима купина. С. 75–100.
- ЖУРАВЕЛЬ, К., 1928, Школа в революційні свята. Радянська освіта. № 12. С. 42–44.
- ЗАГЛАДА, Н., 1929, Побут селянської дитини: матеріали до монографії с. Старолісся. Київ.
- ЙОВЕНКО, Л. І., ТЕРЕШКО, І. Г., 2010, Традиційне родинне виховання українців: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Умань: РВЦ «Софія».
- КРАВЧЕНКО, Б., 1997, Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. Київ.
- КУЗЬ, В. Г., РУДЕНКО, Ю. Д., СЕРГІЙЧУК, З. О., 1993, Основи національного виховання. Концептуальні положення. Умань.
- КУЧЕРУК, О., 1993, Більшовицька політика українізації у ХХ рр. Рідна школа. № 10. С. 29–32.
- МУСІЄНКО, В. С., 2018, Формування почуття патріотизму в дітей у дошкільних навчальних закладах України (1930–1991 рр.): дис. ... канд. пед. наук. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Міністерство освіти і науки України.
- НАНІ, Г., 2015, Дитинство у тоталітарному суспільстві: «вірні лєнінці» радянської України у 1930-х. Україна Модерна. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uamoderna.com/md/gogokhia-childhood-ussr-1930s/>
- Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР. 1967. Редакційна колегія: Бондар А. Г., Дзеверін О. Г., Кобзар Б. С., Костюк Г. С., Мазуркевич О. Р., Чепелєв В. І., Шевченко В. С. К.: Радянська школа.
- Народний Комісаріат освіти УРСР. Канцелярія. ЦДАОВ, Ф. 166, оп. 15, спр. 54 (Постанови Ради Народних Комісарів УРСР з питань народної освіти в УРСР, 2 січня – 22 грудня 1945 р.).
- НЕВІНЧАНА, І., 2006, Вплив системи шкільної освіти на процес націєтворення в Україні у 1920–1930-х рр. Українознавство. № 1. С. 107–111.
- НОМИС, М., 1993, Українські приказки, прислів'я і таке інше. К.: Либідь.
- Порадник по соціальному вихованню, 1925. Полтава.
- СТЕЛЬМАХОВИЧ, М. Г., 1996, Українська родинна педагогіка: Навч. посібник. К.: ІСДО.
- СЯВАВКО, Є., 1974, Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку. Київ.
- ЧМЕЛИК, Р. П., 1999, Мала українська селянська сім'я другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (структура і функції). Львів.

References

- ARTEMOVA, L. V., 2006, Istoriia pedahohiky Ukrainy [History of pedagogy of Ukraine]. Pidruchnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv. K.: Lybid. [In Ukrainian].
- BOHATYRCHUK, K. O., 2017, Derzhavna polityka shchodo ditei i pidlitkiv Ukrainiskoi RSR 1960–1980-ti rr. [State policies regarding children and adolescents of the Ukrainian SSR in the 1960s-1980s.]. Hileia: naukovi visnyk. Zb. naukovykh prats. K. Vol. 122 (№7). Pp. 78–81. [In Ukrainian].
- BOLTAROVYCH, Z., 1993, Tradytsii simeinoho vykhovannia [Traditions of family education]. NTE, № 2. Pp. 16–24. [In Ukrainian].
- CHMELYK, R. P., 1999, Mala ukrainska selianska simia druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. (struktura i funktsii) [A small Ukrainian peasant family of the second half of the 19th – early 20th centuries. (structure and functions)]. Lviv. [In Ukrainian].
- HRYTSAK, Ye., 1995, Dytna v ukrainskykh narodnykh poviriakh i v narodnomu lichnytstvi [The child in Ukrainian folk beliefs and folk numerology]. Neopalyma kupyna. Pp. 75–100. [In Ukrainian].
- IOVENKO, L. I., TERESHKO, I. H., 2010, Tradytsiine rodynne vykhovannia ukraintsiv: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [Traditional family upbringing of Ukrainians: Study guide for students of higher educational institutions]. Uman: RVTs «Sofii». [In Ukrainian].
- KRAVCHENKO, B., 1997, Sotsialni zminy i natsionalna svidomist v Ukraini XX st. [Social changes and national consciousness in Ukraine in the 20th century]. Kyiv. [In Ukrainian].
- KUCHERUK, O., 1993, Bilshovytska polityka ukrainizatsii u XX rr. [Bolshevik policy of Ukrainization in the 20th century]. Ridna shkola, №10. Pp. 29–32. [In Ukrainian].
- KUZ, V. H., RUDENKO, Yu. D., SERHIICHUK, Z. O., 1993, Osnovy natsionalnogo vykhovannia [Fundamentals of national education]. Kontseptualni polozhennia. Uman. [In Ukrainian].
- MUSIIENKO, V. S., 2018, Formuvannia pochuttia patriotyzmu v ditei u doshkilnykh navchalnykh zakladakh Ukrainy (1930–1991 rr.) [Formation of a sense of patriotism in children in preschool educational institutions of Ukraine (1930–1991)]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk. Ternopil: Ternopilskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Hnatiuka. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. [In Ukrainian].
- NANI, H., 2015, Dytnystvo u totalitarnomu suspilstvi: «virni lenintsi» radianskoi Ukrainy u 1930-kh. [Childhood in a totalitarian society: «loyal Leninists» of Soviet Ukraine in the 1930s]. Ukraina Moderna. [Online]. Available from: <https://uamoderna.com/md/gogokhia-childhood-ussr-1930s/> [In Ukrainian].
- Narodna osvita i pedahohichna nauka v Ukrainiskii RSR, 1967, [Public education and pedagogical science in the Ukrainian SSR]. Redaktsiina kolehiia: Bondar A. H., Dzeverin O. H., Kobzar B. S., Kostiuk H. S., Mazurkevych O. R., Chepelev V. I., Shevchenko V. S. K.: Radianska shkola. [In Ukrainian].
- Narodnyi Komisariat osvity URSS. Kantseliariia. TsDAOV, F. 166, op. 15, spr. 54 (Postanovy Rady Narodnykh Komisariv URSS z pytan narodnoi osvity v URSS, 2 sichnia – 22 hrudnia 1945 r.) [Office. TsDAOV, F. 166, op. 15, reference 54 (Resolutions of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR on issues of public education in the Ukrainian SSR, January 2 – December 22, 1945)]. [In Ukrainian].
- NEVINCHANA, I., 2006, Vplyv systemy shkilnoi osvity na protses natsietvorennia v Ukraini u 1920–1930-kh rr. [The influence of the school education system on the nation-building process in Ukraine in the 1920s – 1930s]. Ukrainoznavstvo. № 1. Pp. 107–111. [In Ukrainian].
- NOMYS, M., 1993, Ukrainski prykazky, pryslivia i take inshe [Ukrainian sayings, proverbs and such]. K.: Lybid. [In Ukrainian].
- Poradnyk po sotsialnomu vykhovanni [Advisor on social education]. Poltava, 1925. [In Ukrainian].
- SIAVAVKO, Ye., 1974, Ukrainska etnopedahohika v ii istorychnomu rozvytku [Ukrainian ethnopedagogy in its historical development]. Kyiv. [In Ukrainian].
- STELMAKHOVYCH, M. H., 1996, Ukrainska rodynna pedahohika: Navch. posibnyk [Ukrainian family pedagogy: Education. manual]. K.: ISDO. [In Ukrainian].
- ZAHLADA, N., 1929, Pobut selianskoi dytny: materialy do monohrafii s. Starolissia [The life of a peasant child: materials for a monograph s. Starolissia]. Kyiv. [In Ukrainian].

ZHURAVEL, K., 1928, Shkola v revoliutsiini sviata [School in revolutionary holidays]. Radianska osvita. № 12. Pp. 42–44. [In Ukrainian].

Етнокультурні особливості української дитини у пареміях СРСР

У статті досліджуються етнокультурні особливості виховання української дитини в контексті паремій радянського періоду. Проведено аналіз народної мудрості, яка виражена через прислів'я та приказки й відображає традиційні цінності, норми поведінки та моральні орієнтири, які передавалися з покоління в покоління. Встановлено, що український народ завжди вирізнявся глибоким усвідомленням важливості колективних форм організації суспільної діяльності та їх виховного потенціалу у формуванні підростаючого покоління. Визначено, що основоположним принципом виховання людяності в українській сім'ї є дух поваги та турботи про представників старшого покоління, що сприяє зміцненню сімейних зв'язків і передаванню важливих життєвих цінностей молодшим поколінням. З'ясовано, що слово є важливим інструментом, що відображає національну психологію, ментальність та світогляд особистості, тому в українській культурі слово цінується нарівні з хлібом, про що свідчить народна мудрість. Встановлено, що в українській родині завжди наголошували на важливості високої культури мови, логічного мислення, коректності у висловлюваннях та ясності сказаного. Визначено, що протягом радянської епохи відбулася суттєва трансформація цих виховних настанов, оскільки ідеологія радянської влади активно впливала на всі сфери життя, включаючи виховання дітей, де паремії, що раніше відображали норми родинного та соціального життя, були перетворені на інструменти політичної пропаганди для виховання соціалістичної свідомості. З'ясовано, що до конкретних завдань, які ставилися перед українськими навчальними закладами для дітей дошкільного віку з метою повноцінної імплементації «шкільного походу» належать: формування у дітей дошкільного віку основ марксистсько-ленінського світогляду; розвиток у них базових політехнічних трудових навичок; виховання інтернаціоналістів-бійців, готових до участі у всесвітній революції; прищеплення соціалістичного ставлення до праці та навичок колективної діяльності, що мало на меті підготовку кадрів для соціалістичного будівництва; формування більшовицької непримиренності в класовій боротьбі; а також виховання вміння активно боротися за встановлення комуністичного суспільства.

Ключові слова: етнокультурні особливості, українська дитина, паремії, СРСР.

Alisa Danylevych, Candidate of historical sciences, assistant professor of the Department of Ethnology and Local History, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Аліса Данілевич, кандидатка історичних наук, асистентка кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7813-1209>

Received: 13.12.2024

Advance Access Published: March, 2025